

Okoliczności wyłączające bezprawność czynu (kontratypy)

Mgr Damian Drabik

Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii

Katedra Prawa Karnego Materialnego

Okoliczności wyłączające bezprawność czynu

- Okoliczności wyłączające bezprawność nazywane są w nauce polskiego prawa karnego **kontratypami**.
- Typizacja czynu zabronionego stanowi wzorzec uzasadniający traktowanie zachowania za czyn karalny, kontratypizacja natomiast wskazuje wzorzec uzasadniający wyłączenie karalności czynu naruszającego normę sankcjonowaną.

Okoliczności wyłączające bezprawność czynu

- Podstawą istnienia kontratypów jest **kolizja dóbr**, która decyduje o **konieczności** oraz **społecznej opłacalności** poświęcenia dobra przedstawiającego wartość społeczną.
- Nie panuje pełna zgoda co do istnienia tzw. **kontratypów pozaustawowych** (np. ryzyko sportowe, zgoda pokrzywdzonego, zwyczaj), czyli okoliczności nieuregulowanych w kodeksie karnym.

Obrona konieczna (art. 25 k.k.)

- Obrona konieczna stanowi klasyczny kontratyp prawa karnego. Jej dopuszczalności upatruje się przede wszystkim w **prawie każdego człowieka do obrony swoich dóbr przed bezprawnymi na nie atakami innych osób.**
- Uzasadnienia obrony koniecznej jako kontratypu, upatruje się w stwierdzeniu, że **prawo nie powinno ustępować przed bezprawiem.**

Elementy obrony koniecznej

- W strukturze kontratypu obrony koniecznej można wyróżnić dwa zasadnicze elementy - **zamach** oraz następującą po nim **obronę**.
- Zamachem jest zachowanie (**działanie lub zaniechanie**), które stwarza niebezpieczeństwo dla dobra chronionego prawem. Od strony podmiotowej, zamachem będzie **zarówno umyślne, jak i nieumyślne** godzenie w dobro prawne.

Elementy obrony koniecznej

Zamach musi być:

- **rzeczywisty**, tzn. musi istnieć w obiektywnej rzeczywistości, a nie tylko w wyobraźni podejmującego obronę,
- **bezpośredni**, tzn. musi stwarzać takie niebezpieczeństwo dla dobra prawnego, które może się natychmiast zaktualizować,
- **bezprawny**, co oznacza, że może pochodzić tylko od człowieka. Zamach bezprawny nie musi rodzić odpowiedzialności karnej napastnika (np. z uwagi na jego niepoczytalność wyłączającą winę).

Strona podmiotowa

- Obronie koniecznej towarzyszyć musi **świadomość broniącego**, że odpiera on bezprawny zamach, jak również **zamiar jego odparcia**.
- “Dla zaistnienia obrony koniecznej sprawca musi działać z zamiarem obrony bezpośrednio zaatakowanego dobra prawnego. Wszelkie działania przewidziane w celu odwzajemnienia krzywd doznanych uprzednio nie mają charakteru obronnego. Niezbędnym podmiotowym elementem obrony koniecznej jest **działanie z woli obrony, a nie z woli odwetu**”. (Postanowienie SN z 17.01.2022 r., III KK 460/21, LEX nr 3369845).

Strona podmiotowa

- “Dla stwierdzenia działania w obronie nie jest wymagane przemyślane działanie nakierowane na odparcie zamachu, a **wystarczy działanie instynktowne**, bez przemyślenia, nagła reakcja obronna w sytuacji zagrożenia, gdy sprawca obrony uświadamia sobie zamach i z własnej woli podejmuje obronę” (Wyrok SA w Krakowie z 5.10.2006 r., II AKa 140/06, LEX nr 227391).
- Jeśli dana osoba **świadomie prowokuje** inną, aby ta ją zaatakowała, po to, by następnie - pod pozorem obrony koniecznej - naruszyć jej dobro chronione prawem, nie będzie mogła powołać się na obronę konieczną.

Udział w bójce a obrona konieczna

- Dopóki trwa udział w bójce, dopóty żadnemu z uczestników bójki nie przysługuje prawo do obrony koniecznej.
- Działa w obronie koniecznej ten, kto występuje przeciwko bójce w celu jej zakończenia (**likwidator bójki**). Warunkiem przyjęcia obrony koniecznej jest **działanie przeciwko bójce jako całości**, a nie przeciwko poszczególnym jej uczestnikom w celu niesienia pomocy pozostałym.
- Prawo do obrony koniecznej będzie przysługiwało dopiero po odstąpieniu od aktywnego uczestniczenia w bójce i przejścia na pozycje **wyłącznie obronne**.

Samoistność czy subsydiarność obrony koniecznej?

- **Samoistność** obrony oznacza, że zaatakowany ma prawo odpierać zamach kosztem dobra napastnika, nawet jeśli istnieje realna możliwość uniknięcia ataku w inny sposób, bez naruszenia tego dobra (np. ratując się ucieczką).
- Zasada **subsidiarnego** charakteru obrony koniecznej oznacza, że odparcie zamachu kosztem dobra napastnika usprawiedliwione jest wtedy, kiedy nie było innego racjonalnego sposobu uniknięcia zamachu.

Samoistność czy subsydiarność obrony koniecznej?

- “Obrona konieczna nie ma wprawdzie subsydiarnego charakteru, ale może mieć **tylko konieczny charakter**, a więc musi być podjęta w taki sposób i takimi środkami, jakie są w konkretnej sytuacji niezbędne do odparcia zamachu. A zatem odpierający bezprawny zamach na dobro chronione prawem powinien wybierać (o ile ma możliwość wyboru) **najmniej drastyczne ze skutecznych środków i sposobów obrony**”. (Wyrok SA we Wrocławiu z 10.02.2015 r., II AKa 6/15, LEX nr 1661290).

Przekroczenie granic obrony koniecznej

- Przekroczenie granic obrony koniecznej może przybrać postać:
 - **ekscesu intensywnego**, w przypadku którego zastosowany sposób obrony jest niewspółmierny do niebezpieczeństwa zamachu,
 - **ekscesu ekstensywnego**, gdy obrona okaże się przedwczesna (*defensio antecedens*) lub spóźniona (*defensio subsequens*).

Przekroczenie granic obrony koniecznej

- Konsekwencją przekroczenia granic obrony koniecznej jest **bezprawność zachowania** podjętego przez broniącego się, które - w przypadku stwierdzenia winy - staje się przestępstwem.
- Niebezpieczeństwo zamachu należy oceniać w **chwili jego wystąpienia** oraz w związku z jego przebiegiem (*ex ante*, a nie *ex post*) i **nie wolno sugerować się skutkami obrony**, nawet jeśli są nimi śmierć napastnika lub ciężkie uszkodzenie ciała.

Przekroczenie granic obrony koniecznej

- Zgodnie z art. 25 § 3 k.k., nie podlega karze ten, kto przekracza granice obrony koniecznej pod wpływem strachu lub wzburzenia usprawiedliwionych okolicznościami zamachu.
- Należy wykazać, że strach lub wzburzenie były **powodem** przekroczenia granic obrony koniecznej. Strach lub wzburzenie jedynie towarzyszące ekscesowi nie mogą stanowić podstawy do wyłączenia karalności.
- Ustalenie tego, czy strach lub wzburzenie były usprawiedliwione okolicznościami zamachu, powinno być oparte na **przesłankach obiektywnych** wynikających z ocen etyczno - moralnych.

Przekroczenie granic obrony koniecznej

- Art. 25 § 2a k.k., odnoszący się do niepodlegania karze przez osobę przekraczającą granice obrony koniecznej, jeśli zamach przybiera postać naruszenia miru domowego spotkał się ze zdecydowaną krytyką.
- Słusznie zarzuca się, że przepis ten **zwiększa kazuistykę kodeksu karnego**, a sytuacje odnoszące się do jego treści, można było rozstrzygać na podstawie obowiązujących wcześniej przepisów.
- Przepis ten **nie rozszerza** granic obrony koniecznej, gdyż odnosi się do osoby, która już przekroczyła jej granice.

Stan wyższej konieczności (art. 26 k.k.)

- W art. 26 k.k. unormowane zostały dwie funkcje stanu wyższej konieczności:
 - wyłączającego bezprawność (art. 26 § 1 k.k.),
 - wyłączającego winę (art. 26 § 2 k.k.).
- W sytuacji kolizji dwóch dóbr, stanowiącej istotę stanu wyższej konieczności, warunkiem wyłączenia bezprawności jest **poświęcenie dobra mniej wartościowego, dla ratowania dobra cenniejszego**. Zachowanie sprawcy jest w takiej sytuacji **opłacalne** ze społecznego punktu widzenia.

Niebezpieczeństwo grożące dobru prawnemu

- Niebezpieczeństwo jest pewnym stanem **obiektywnym**, z którym wiąże się prawdopodobieństwo zniszczenia lub uszczuplenia dobra chronionego prawem.
- W porównaniu z zamachem, **niebezpieczeństwo jest pojęciem zakresowo szerszym**, gdyż jego źródłem może być zarówno działanie człowieka (np. przymus psychiczny), jak i niebezpieczeństwo wywołane działaniem sił przyrody lub atakiem zwierzęcia.

Niebezpieczeństwo grożące dobru prawnemu

- Niebezpieczeństwo musi być **rzeczywiste**, a zatem **zachodzić obiektywnie**, nie zaś tylko w wyobraźni sprawcy.
- **Bezpośredniość** niebezpieczeństwa oznacza, że wszelka zwłoka w podjęciu czynności ratowniczych mogłaby uczynić je bezprzedmiotowymi.

Niebezpieczeństwo grożące dobru prawnemu

- Osoba, która własnym zachowaniem spowoduje sytuację niebezpieczną, może następnie uchylić to niebezpieczeństwo działając w stanie wyższej konieczności. Wówczas, pomimo braku odpowiedzialności za poświęcenie dobra prawnego, sprawca może odpowiadać za narażenie dobra prawnego na niebezpieczeństwo.
- Nie będzie mogła powołać się na działanie w stanie wyższej konieczności osoba, która celowo spowoduje niebezpieczeństwo, aby następnie zniszczyć dobro prawne.

Zasady poświęcania kolidującego dobra

- **Zasada subsydiarności** pozwala na poświęcenie kolidującego dobra jedynie wówczas, gdy niebezpieczeństwa nie można inaczej uniknąć.
- **Zasada proporcjonalności** odnosi się do zachowania określonego rodzaju proporcji między dobrem ratowanym a poświęcanym.
- **Zasada wyłączenia (tylko do art. 26 § 2 k.k.)**, wyklucza możliwość poświęcenia dobra, które sprawca ma szczególny obowiązek chronić, nawet z narażeniem się na niebezpieczeństwo osobiste.

Dozwolone ryzyko nowatorskie (art. 27 k.k.)

- Przesłanki dozwolonego ryzyka nowatorskiego:
 - podjęcie ryzykownego działania w celu przeprowadzenia eksperymentu poznawczego, medycznego, technicznego lub ekonomicznego,
 - przewidywanie wynikającej z eksperymentu korzyści o istotnym znaczeniu poznawczym, medycznym lub gospodarczym,
 - zasadność w świetle aktualnego stanu wiedzy oczekiwania osiągnięcia korzyści,
 - zasadność w świetle aktualnego stanu wiedzy celowości oraz sposobu przeprowadzenia eksperymentu.

Zgoda uczestnika eksperymentu

- Zgodnie z art. 27 § 2 k.k., warunkiem dopuszczalności eksperymentu jest **zgoda uczestnika**, na którym jest on przeprowadzany.
- Art. 39 Konstytucji RP - nikt nie może być poddany eksperymentom naukowym, w tym medycznym, bez dobrowolnie wyrażonej zgody.
- Aby zgoda była prawnie skuteczna, musi pochodzić od **osoby zdolnej do jej wyrażenia**, a więc przede wszystkim od osoby pełnoletniej oraz poczytalnej.

Eksperyment medyczny

- **Eksperyment leczniczy** - wprowadzenie przez lekarza nowych lub tylko częściowo wypróbowanych metod diagnostycznych, leczniczych lub profilaktycznych w celu osiągnięcia bezpośredniej korzyści dla osoby leczonej. Może być przeprowadzony, jeżeli dotychczas stosowane metody medyczne nie są skuteczne lub jeżeli ich skuteczność nie jest wystarczająca.
- **Eksperyment badawczy** - ma na celu przede wszystkim rozszerzenie wiedzy medycznej. Może być przeprowadzony na osobach chorych, jak i zdrowych.